

A JOG ONTOLÓGIAI MEGALAPOZÁSA FELE (TÉTELEK LUKÁCS *ONTOLÓGIÁJA* ALAPJÁN)*

V A R G A C S A B A

Az itt következő tételek csak munkahipotézisek. Céljuk a lukácsi *Ontológiában* feltárható módszertani megfontolások, kategóriarendszer és a jogot közvetlenül is illető elemzések alapulvételével egy szemléleti keret körvonalazása. Olyan szemléleti kereté, ami lehetővé teszi a jogi jelenség különféle megnyilvánulásainak és társadalmi-történelmi vonatkozásainak fogmailag egységes, a társadalmi lét ontológiájából kibontott, ezért a múlt és jövő irányában egyaránt nyitott kifejezését. Mint bármely gyakorlati teljesítmény, Lukács György műve sem zárja ki eltérő értelmezések lehetőségét. E tételek az értelmezésben sem kizárólagosságra, sem önmagukban vett hitelességre nem törekсенek. Céljuk ugyanis nem az, hogy adott tételeknek a jog területére vetített csupasz másolatát nyújtsák. Hanem az, hogy Lukács gondolkodói teljesítményét a jogi jelenség magyarázatában felhasználják.

1. A jognak nincs külön, a társadalmi lét ontológiájától független ontológiája. Minden, ami a jogban sajátosként kifejlődik s viszonylagos önállóságát megalapozza, csak a mindenkori egészen belül, annak mozzanataként bontakozhat ki; annak köszönheti létét és értelmét egyaránt.

1.1. Társadalmi jelenség az, ami társadalmi hatást gyakorolva megjelenik.

A lukácsi *Ontológia* a társadalmat komplexusokból álló komplexusként elemzi. Az egyes komplexusok szakadatlan kölcsönhatásban állnak egymással. A társadalmi lét nem más, mint e kölcsönhatások összessége, mindenkori állásának kifejeződése. Az összkomplexus tehát a részkomplexusok kölcsönhatásából tevődik össze. Ugyanígy az egyes részkomplexusok is (mint viszonylagos, tehát sohasem zárt totalitások) a konkrétan őket alkotó/alakító /rész/ részkomplexusok kölcsönhatásából jönnek létre.

A társadalmi lét ilyen módon megszakítatlan folyamat. Olyan folyamat, amely megfordíthatatlan. E folyamatban mindaz, ami bekövetkezik, nyomot hagy. Új összetevőként beépül abba a feltételrendszerbe, amiben az egyes komplexusok kölcsönhatása (és ennek során saját újratermelődése) végbemegy.

1.2. Megfordíthatatlan folyamatszerűségéből adódóan a társadalmi lét egyúttal történelmi lét. A társadalmi folyamatok történeti jellege a legszembetűnőbben a társadalmiasodásban nyilvánul meg.

Társadalmiasodás (a szó legszűkebb értelmében) a kapcsolatok közvetettebbé válását jelenti. Mivel a társadalmi mozgás az egyes komplexusok egymásrahatásában valósul meg,

*A Nemzetközi Jog-és Társadalomfilozófiai Társaság X. Világkongresszusának (México, 1981. július 29–augusztus 6.) első szimpózium („A jog ontológiai alapja”) munkájához készült tanulmány.

melynek során a komplexusok újratermelődése is végbemegy, a kapcsolatok közvetettsége elsősorban a kölcsönhatás és az újratermelődés mechanizmusában jelentkezik. Nevezetesen, e mechanizmus felépülésében és működésében a tisztán természetadta feltételek s összetevők egyre kevésbé játszanak szerepet. A kölcsönhatás és újratermelődés mechanizmusába egyre több – tisztán társadalmi – közvetítő mozzanat iktatódik. Egyre inkább előtérbe nyomul az egész folyamat társadalmi természete – olyan feltételektől és összetevőktől való meghatározottsága, amelyek maguk is a kölcsönhatás és újratermelődés folyamataiban jönnek létre.

A társadalmiasodás előrehaladásával növekszik a közvetítés szerepe és jelentősége. Legtágabb meghatározás szerint a közvetítés az a társadalmi közeg, amiben a komplexusok kölcsönhatása végbemegy. A közvetítés nem egyszerűen a társadalmi mozgás jellemzője, a társadalmi komplexus egyik funkciója. A társadalmiasodás előrehaladásával olyannyira átfogó kategóriává válik, hogy minden mozgás egyszersmind közvetítéssé/közvetítődéssé lesz. Olyan összetett formákat ölt, hogy a kizárólagosan közvetítői és közvetítetti helyzet lehetősége megszűnik. Mindaz, ami bizonyos irány(ok)ban közvetít, más irány(ok)ban közvetítetté válik.

A közvetítés/közvetítődés összetett mechanizmusa már a fejlődés korai fokán olyan komplexusokat hív létre, amelyek kizárólagos feladata a közvetítés. A társadalmi kommunikáció területén ilyen a nyelv, a szabályozás területén ilyen a jog. A társadalmiasodás fokozatosan ezek viszonylagos önállóságának s sajátosulásának a kibontakozását vonja maga után.

1.3. Az emberi aktivitás s a társadalmi történés oldaláról szemlélve a társadalmi lét a céltételezés és az okozatosság egymást kölcsönösen feltételező kapcsolata.

A céltételezés az okozódásban már adott elemek és kapcsolataik megismerésére építve ezeket új összefüggésekben helyezi el. A céltételezés nem több, mint ami benső lehetőségeit illetően az okozódásban már benne rejtett. Ám éppen azért, mert csak lehetőségeit illetően rejtett benne, de abból spontánul nem bontakozott volna ki, a céltételezés aktusa szükséges ahhoz, hogy az ember alakítsa, társadalmivá formálja környezetét, abban készen nem adottat hozva létre.

A munka aktusától kezdve az ember minden tevékenységi formája a céltételezés és az okozatosság e kapcsolatára épül. Ám ez csak körülhatárolja, de nem szabja meg azt, ami emberi történelemmé alakul. Részben, mert minden céltételezés vagyis döntési lehetőséget előfeltételez. Részben pedig az okozódás oly összetett közegben, oly sok tényezőtől befolyásoltan megy végbe, hogy a ténylegesen bekövetkező eredményt aligha lehet pontosan előrelátni. Ez végső soron több vagy kevesebb, avagy más lesz, mint amire az eredeti tételezés irányult.

A kapcsolatok közvetettebbé és közvetítettebbé válása a céltételezésben is érezteti hatását. A munkamegosztás, a társadalmi szabályozás előrehaladottabb formáinak kialakulásával a voltaképpeni célkitűzés és annak megvalósítása közé egyre több tisztán közvetítő jellegű céltételezés ékelődik. Végeredményben egyre több tényezőjű és esélyű lesz az a folyamat, ami az eredeti célkitűzés megvalósítására hivatott.

1.4. A tárgyiasság a természeti lét megjelenése, alapvető tulajdonsága. Tárgyiassulással akkor lesz, amikor az ember – céltételező tevékenysége tárgyaként megvalósítva/létrehozva – saját szolgálatába állítja.

A társadalmiasodás termékeként tárgyasulások egyre összetettebb rendszerei jönnek létre. Ezek működésére és ennek tudatbeli felfogására egyre erőteljesebben az lesz jellemző, mintha itt – valamiféle második természetként – a tisztán természeti tárgyasulások törvényszerűségével ható erők működnenek. Ez az eldologiasodás jelensége. A társadalmiasodás szükségképpen, önmagát ennek megfelelően újratermelő következménye ez, mely torzulást önmagában még nem jelent.

Társadalmi problémák forrásává akkor lesz, ha egyéb feltételekkel találkozása az elidegenedés objektív tényét és szubjektív élményét létrehozza. Ilyen helyzet az emberi lényeg és a társadalmi lét ellentmondásba kerülésével áll elő. Az elidegenedés lehetősége a társadalmiasodás előrehaladásával növekszik, ám bekövetkezése korántsem szükségszerű. Ez mindig az összkomplexus összfejlődésében ható és uralomra jutó tendenciák függvénye.

1.5. Az összefüggéseknek a mindenkori egészből kiinduló, ezek helyét és jelentőségét az egészen belül kutató feltárása az, amit a lukácsi Ontológia totalitásszemléletnek nevez.

A totalitásszemléletnek megfelelően az ideológia is – vagyis az a tudat, amelynek segítségével az emberek és csoportjaik konfliktusait végigharcolják – mint a társadalmi lét összetevője és alakítója nyer elbírálást. A döntő kérdés tehát nem az, hogy tartalma ismeretelméletileg mennyire igazolható, hanem hogy konkrét helyzetekben, adott mozgásfolyamatok befolyásolásában milyen szerepet milyen hatékonysággal tölt be.

Ebből következően alárendelt jelentőségű az ismeretelmélet egész kérdésköre. A megismerés igazsága vagy hamissága természetszerűleg korántsem közömbös a céltételező tevékenység, az okozati sorok tervezése, a konfliktusok természetének s összetevőinek tudatosítása – a társadalmi lét egész előrehaladása szempontjából.

Ám az ontológiának a valóságos mozgás valóságos összefüggéseivel kell számolnia. S eszerint az, hogy konkrét összefüggésben milyen megismerés milyen módon befolyásolja a társadalmi mozgást, az ismeretelmélet körét meghaladóan még számos egyéb tényezőtől függ.

1.6. A társadalmi lét tehát a társadalmi összmozgással azonos. Nem más, mint az egyes komplexusok szakadatlan kölcsönhatásának mindenkori állapota. Mindaz, ami e megfordíthatatlanul előrehaladó folyamatban létrejön, hatásgyakorlása révén elpusztíthatatlanul visszacsatolódik, az új feltételrendszer elemeként beépül a további folyamatokba.

A jelenségek létrejöttének időbeli egymásutánisága ezért nem azonos az ontológiai elsőbbség kérdésével. Az összfolyamat a meghatározások olyan összetett szövedékében valósul meg, amiben nincs sem kizárólagosan meghatározó, sem kizárólagosan meghatározott: csak kölcsönös meghatározások vannak.

Annak kielégítő megválaszolása így, hogy a kölcsönös meghatározások e rendszerében melyek azok, amelyek az összfolyamat irányát megszabva túlsúlyosaknak bizonyulnak, vagyis hogy a meghatározások egyenlőtlensége miként vezethet végső fokon történő meghatározáshoz – pl. a gazdaság az egyéb szférákkal szemben –, kevésbé a filozófiai általánosítás, mint inkább a közvetítettségek s egyenlőtlenségek csatornáit, érvényesülési mechanizmusát feltáró empirikus vizsgálódás dolga.

2. A jog közvetítő létkomplexus. Mint közvetítő komplexus, létének értelmét nem önmagában hordja. Ám annak érdekében, hogy saját közvetítő feladatának eleget tehessen, viszonylagos önállósággal kell rendelkeznie.

2.1. Történelmileg a jog mint jog akkor különül el, akkor válik sajátos közvetítés hordozójává, amikor érdekösszeütközésektől meghatározottan a társadalom már többirányú tagozódást mutat. Olyan tagozódást, amelynek sorában az osztály jellegű tagozódás emelkedik ki mint alapvető rendező.

Az érdekütközésektől szabdalt társadalomban a jog hivatott arra, hogy az egyéb különrendek fölé emelkedve végső soron egységesítő hatást gyakoroljon. Így természetesként adódik kapcsolata az államhoz, mely a végső egységesítő erő szerepét a politikailag megszervezett társadalmi hatalom síkján tölti be.

2.2. A jog feladata a társadalom alapvető érdekütközéseinek megoldása. A társadalmi rendet azáltal biztosítja, hogy az érdekütközések megoldását adott mintákhoz kapcsolja.

2.3. Kapcsolódása az államhoz kettős vonatkozásban érzékelhető.

Jog és állam közös társadalmi meghatározás tárgyai. Mint az uralkodó osztályhelyzettől mindenkor befolyásolt eszközök, a társadalmi célokat mindkettő osztálycéloktól színezetten juttatja kifejezésre és érvényesíti. Hogy az osztálycélok képviselte milyen módon és kizárólagossággal megy bennük és általuk végbe, a társadalom berendezkedésétől, konkrét erőviszonyaitól függ.

Hierarchikusan megszervezett, területileg tagolt szervezetrendszerének kiépülésével az állam fokozatosan a jog kisajátítására: a jog feletti kizárólagos uralom megszerzésére törekszik. Ezt elősegíti a történelmi folyamat, melynek eredményeként a jog sajátzerűen objektiválódik, majd ez objektivált formájában a jogot kizárólagosan megtestesítőként tekintetté válik. Olyan rendszerekben, ahol a jog alkotása és alkalmazása fogalmilag is, intézményileg is formális jelentőséget kapva különválnak, még nyomatékosabban s maradéktalanabban bekövetkezik a jog államivá tétele.

Ez a folyamat a kölcsönös feltételezettség irányába mutat. Szélsőséges esetekben egymás kölcsönös tartalmazásáig is ívelhet. Ilyenkor – elvileg – mindaz, ami állami tevékenység, egyben úgy jelenik meg, mint jogi, s mindaz, ami jogi, egyben úgy jelenik meg, mint állami tevékenység.

2.4. A jog objektivációs formája a korai időkben a tényleges gyakorlat bizonyos elemeinek követendő példaként történő kiválasztásához kapcsolódik. Később ezek normatívként tekintett magatartási és döntési mintákká lesznek. E minták befolyásolására – kiegészítésére, módosítására, egységesítésére –, majd ezek felváltására jönnek létre az alkotott-írott norma-struktúrák.

Az utóbbiak a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban a jog kizárólagos megtestesítésére törnek. Ez a joginak a törvényire történő visszavezetése kísérlete. Visszatérő jelenség ez a jogfejlődésben. Középpontjában a jog feletti uralom kizárólagosságára irányuló törekvés áll, konkrét ösztönzői azonban – pl. az ókori dominátus, a kinyilatkoztatáson nyugvó jog, a bizánci és bizantikus jog, a felvilágosult abszolutizmus vagy a francia forradalom törvényhozása esetében – eltérhetnek egymástól.

3. A norma maga is céltételezés. A valóságban zajló folyamatok oksági összefüggéseinek megismerésére építve tűz ki célokat és választja ki az adott cél megvalósítása szemszögéből legkedvezőbbnek tekintett eszközmagatartás/oka/t.

3.1. A jogi norma olyan céltételezés, amely a társadalmilag elérni kívánt célt nem fogalmazza meg. Annak érdekében, hogy mint magatartási és döntési szabály egyértelmű, mindennemű tartalmi vitathatóságot kizáró legyen, elérendő célként a normaalkotó által kiválasztott eszközmagatartás jelenik meg benne.

A vitathatóság kizárását hivatott biztosítani a norma tartalmának kialakításában megnyilatkozó formalizmus is. Nevezetesen az, hogy az eszközmagatartás leírását s ama helyzet leírását, amelyben az eszközmagatartás tanúsítandó, a norma külsőleg felismerhető tényállásjelekhez kapcsolja.

3.2. Az a körülmény és fejlődési irány, hogy a szabályozási szükséglet növekedése és az államnak a jog feletti teljes uralomra irányuló törekvése következtében a jogi objektiváció egyre hangsúlyozottabban és kizárólagosabban alkotott-írott norma-struktúráként jelenik meg, formailag is sajátosan elkülönülő szférává teszi a jogot.

A jogi minőség a korai időkben valamely tartalom követendő mintaként történő érvényesítésében fejeződött ki. Jogi érvényesség az ilyenként elismerő gyakorlathoz kapcsolódott. Ez előfeltételezett egyrészt egy a konkrét helyzetben szerepet játszó célok és érdekek szemszögéből megfelelően kielégítő tartalmat, másrészt egy ezt jogiként spontánul hordozó közeget. A jog folytonosságában így a hagyományszerűség, a bevált/megszentelt mintákhoz ragaszkodás számottevő szerepet játszott.

A jog dinamizmusának biztosítása érdekében előtérbe kerül a jogi minőség formális körülbástyázása. Ez mindenekelőtt a hagyományos hordozókról történő leszakítást előfeltételezi. Ennek eredményeként a joghoz tartozást (jogon) belüliséget jelentő érvényesség immár – tekintet nélkül a konkrét tartalomra – az objektivációs formához, annak meghatározott módon történő létrehozásához tapad.

A jogi érvényesség formálissá válása kettős következménnyel jár. Egyfelől – társadalmilag – a hagyományszerűség elszorvad a formális minőségek javára. A szokásjogi rendszerek visszavonulnak; legfeljebb s csupán jogszokásként – pótlékként, kiegészítőként, csökevényként – maradnak fenn. Másfelől – jogilag – teljessé válik a jog tisztán formális rendszerré alakulása. Hiszen azt a módot, amelyen az érvényesség elnyerése érdekében az objektivációs forma létrehozandó, ismét csak a jogi tételezés szabja meg.

3.3. A hagyományszerűség, a jogiként spontánul hordozó közeg gyengülésével az intézményesedés lép be mint a jog folytonosságát biztosító tényező.

Az intézményesedés a legátfogóbban az állami szervezés területén, a modern államiságra jellemző összetett szervezeti-intézményi rendszer kiépítésével következik be. Ez jelenti egyidejűleg a hatalom összpontosítását és területileg-szakirányilag tagolt rendszerének kialakítását. Jelenti továbbá, hogy ennek hordozására – a társadalmi munkamegosztás önálló ágaként – létrejön az igazgatás mint szakképzettségen nyugvó, elkülönülő testületté szerveződő hivatás.

A modern államiság részeként, azt megalapozóan, ugyanakkor az igazgatáson túlmutató kiágazódként létrejön a modern formális jog intézményi berendezkedése. Ez magában foglalja egyfelől az érvényes jogi tételezések formálisan elkülönülő, könyvekben rögzített rendszerét, másfelől a jogászságot mint ennek társadalmi működtetésére-fenntartására-újjaképzésére hivatott, szakképzett, elkülönült testületet. A jogászság jelenléte a sajátos képzésbeli, munkamódszerbeli, s a jogászság kellő feladatbetöltéséhez szükséges ideológiai hagyományokat is az intézményi berendezkedés fogalomkörébe vonja.

3.4. A jog felépítését és működését illetően mindez meghatározott következményekkel jár.

Eluralkodik a mindent előrelátó központi tételezés szelleme. A teleologikus mozzanat hallatlan tágasságúvá és szigorúságúvá nő. Nem tör ez kevesebbre, mint minden társadalmi történésnek előzetesen központilag eldöntött, elvont cél- és eszközmeghatározások

szerinti megtervezésére, a tényleges történéseknek e meghatározások „megvalósulásaként” történő láttatására és gyakorlati kezelésére.

E szellemnek olyan objektivációs forma felel meg, amiben a jog nem más, mint tételezések logikailag rendezett, összefüggő, csaknem axiomatikus módon hierarchikus-deduktív eszményű, önmagában zártnak és teljesnek tekintett rendszerré szervezett összessége.

A jogi komplexus egészében a hangsúly egyre inkább a jogként történő tételezésre helyeződik. Következésképpen, a tételezés és a tételezés gyakorlati megvalósítása élesen elkülönül egymástól. Jogalkotás és jogalkalmazás szétválasztása így lesz nem csupán a feladat másságából, munkamegosztásszerű megkülönböztetésből eredő, de a kettő folyamatszerű egységét is felszakító, viszonylagos egyensúlyukat megbontó. A jogalkotás a jogi szféra demiurgoszává növekszik, míg a jogalkalmazás pusztá végrehajtássá alacsonyul. A jogalkotás a kizárólag a szabad emberi akarattól betöltendő űrbe emelkedik – a jogalkalmazást is olyan térbe emelve át, amelyben a jogi tételezések által gyakorolt meghatározáson kívül más nem érvényesül.

Ezzel elvész az igazságszolgáltatás tulajdonképpeni funkciója, de elvész pátosza is. Eredeti értelme szerint a konfliktusfeloldásban az igazságszolgáltatás mindvégig az eset konkrétumaira ügyelő, a norma-struktúrákkal csupán mint lehetséges példákkal a megoldás irányait kereső jogi működés. Ezért engedhette át magát szabadon az eset konkrétumaiból fakadó meghatározásoknak, ezért törhetett a tartalmi igazságosságra. A jogalkalmazás konfliktuseldöntése ezzel szemben a jogi tételezések többé vagy kevésbé mechanikus végrehajtása. Nem más, mint a jogalkotásnak a konkrét esetekre meghosszabbított – de voltaképpeni önállósággal, megkülönböztetetten saját szerepkörrel nem rendelkező – karja. Az igazságosság ezért formális szabálykomforizmussá lesz benne, s ezzel pusztá jogszerűsége vezetődik vissza.

Ha a formális jognak megfelelő jogalkalmazási eszmény ilyen szélsőséges formában ritkán mutatkozik is meg, irányát jól jelzik két évezred különféle társadalmi mozgalmakban született utópiái a mindent előrelátó és szabályozó kódexekről, a jogértelmezési tilalomról, az egyszerűség kultusza jegyében fogant egykönyvű törvényhozóról, vagy éppen a hivatásos jogászságnak jogalkalmazó polgárokkal vagy alkalomadtán automatákkal való helyettesítéséről.

Egy ilyen sajátos módon formálisan körülcövegelt, formálisan mozgatott rendszerré növekvő, önállósuló létnek hű belső leírását adja a mindenekelőtt Hans Kelsentől megfogalmazott ún. tiszta jogtan. Logikai elmélet ez, mely a jog felépítését és működését egy szélső pontból (a feltételezett alapnormából vagy a valóságos nemzetközi jogrendből) kiindulva, annak fokozatos lebontásával magyarázza. Felépítését illetően lépcsőzetes, melyben a mindenkor alsóbb norma (jogforrás) a felsőbb normától (jogforrástól) kölcsönzi érvényességét. Működését illetően pedig olyan, hogy csak a két szélső pont minősül tiszta jogalkotásnak, ill. tiszta jogalkalmazásnak; a közbülső pontok az előbbi oldalról nézve jogalkalmazásként, az utóbbiról nézve pedig jogalkotásként hatnak. A felépítés vezérelve tehát a formális érvényesség, a működés vezérelve pedig a formális törvényesség.

Ebből adódik a jogászi világkép. A jogászi világkép tükrében a jog önmagában elégséges képződmény, ami önmagukban elégséges törvényszerűségek szerint mozog. Hiszen a rendszer saját kinyilatkoztatott felépítési és működési elvei szerint az érvényesség a

tételezés mikéntjének (ki? hol? mi módon tételez?) kérdése, a törvényesség pedig az esetnek a norma alá történő logikai alárendeléséé.

4. A jog önállóságának látszata és e látszat ideológiája a norma viszonylagos önállósága körül forog. A normában a közvetítő létkomplexusokra jellemző ellentmondásosság tükröződik.

4.1. A jognak úgy kell közvetítenie, hogy sajátyszerű önállóságán keresztül érvényre jussanak a jogot közvetlenül érintő társadalmi meghatározások. Célját ugyanis a jog önmagán kívül, a közvetített komplexusokban hordozza. Ugyanakkor saját beteljesedési rendszerrel rendelkezik, vagyis a jogivá tett társadalmi célokat saját követelményrendszerének kielégítésével kell megvalósítania. A jog működésében tehát az érvényesség és a törvényesség szervező elveitől hordozott formális racionalitásnak egy társadalmilag konkrét tartalmi racionalitást kell érvényre juttatnia.

Ez ellentmondás jelenlétében a jog mindenkor manipulált közvetítés. Hiszen az érvényesség és a törvényesség nem az összkomplexus síkján jelentkező meghatározások, hanem – mint a jogi komplexus felépítésének és működésének belső elvei – csak a jogi komplexuson belül érvényesülő posztulátumok. Ha a jogi komplexus mozgása szembe kerül egyéb komplexusokkal, csupán viszonyuk döntheti el, vajon a társadalmi összmozgás időlegesen a jogi komplexus szerint alakul-e, vagy azt az egyéb komplexusok erőfölénye eltiporja.

A jog életében mindazonáltal ritkák a drámaian kiélezett pillanatok. Mégis, a manipuláltság a jog mindennapi létezési módja. Mint társadalmilag létező, a jog maga is folyamatszerű; gyakorlata egyértelmű folytonos alakulásával. Ez az alakulás a jog jelenítésében mutatkozik meg, ami – az adott folyamaton belül – a mindenkori konkrét társadalmi és jogi összefüggések függvénye. Mivel a nyelvi körülhatárolás legfeljebb megközelítőleges, bizonyos mozgási tér mindig adódik. S ebben a mozgási térben az önmagukban talán észrevehetetlen hangsúlyeltolódások, áthelyeződések hosszú távon már lényeges változásokká összegeződhetnek.

4.2. A jog valósága és ideológiája ellentmondásos egységben él egymás mellett. A jog működésének ontológiai leírása rávilágít a manipuláció mindenkori alapjára: azokra a társadalmi erőkre, amelyek a jogi közvetítést – bármilyen formális körülbástyázottságról, bármilyen logikai eszményű jogalkalmazásról legyen is szó – az össz folyamatban meghatározott mederbe terelik. E valósággal szemben áll a jogászság ideológiája a jog önállóságáról s logikai alkalmazásáról. Ez az ideológia hamis tudat, ontológiailag mégis létszerű a feladata. Mint egy hivatás szakmai ideológiája arra hivatott, hogy a szakma játékszabályait, kinyilvánított működési elveit közvetítse, segítse érvényesülni a gyakorlatban. Arra hivatott, hogy a jogászt mindenkor megkísérelje rábírn, hogy a jog saját beteljesedési rendszerének a kielégítésével, azon keresztül keresse a társadalom szolgálatát; megkísérelje rábírn, hogy a jog nevében végzett működést a jog keretei között végbemenő működésként őrizze meg.

A jogászságra ezért szükségképpen jellemző a Janus-arcúság, a kettős beszéd. Csupán a jogról beszél, miközben a valóságos társadalmi érdekütközéseket jogon belüli ütközésekké alakítja, majd ilyenekként is látszatütközésekké finomítja. Valóságos ütközéseket old meg, miközben a jog önállóként láttatott tételezéseivel végez logikaiként végigjátszott műveleteket.

4.3. E folyamat ugyanakkor elrejti, hogy a jogmegvalósulás mindeközben nem más, mint végső soron az összkomplexus fejlődési irányait, az össz folyamatban egyébként ható erőket érvényre juttató társadalmi megvalósulás.

Mert egyfelől az, ami jogkövetésnek tetszik, társadalmi méretekben többnyire nem más, mint a társadalom egyéb normarendszereinek a joggal megegyező ösztönzései eredménye. Mindenekelőtt ilyen vonatkozásban, mint a jog megvalósulását ösztönző vagy gátló ideológiai erő, érdemel figyelmet a természetjog problémája. Másfelől az egyéb normarendszerekről és a társadalmi magatartás más tényezőiről a jog már csak azért sem mondhat le, mert a jogi kényszer sajátos, de mégis kivételes jegye a jognak. Hiszen a jog csak addig állhat fenn, ameddig számára a kényszerrel végső soron történő fenyegetettség fennáll, de nem vetődik fel a szüksége annak, hogy az átlagesetben, tömeges méretekben kényszert alkalmazzanak.

5. A jog gyakorlati kategória. Mint minden eszközteremtő, eszközhasználó és eszköz-újratermelő tevékenység, a jogi tevékenység is a valóság megismerésére épül. A valóságból veszi anyagát, melyet új összefüggések elemeiként megszervezve új közegben helyez el. Ezeknek az összefüggéseknek a kialakítása nem a valóság leképezése, hanem a valóságra való hatásgyakorlás érdekében történik. Az eszközszerű szerep kialakítása és betöltése tehát az elsődleges, aminek minden lehetséges egyéb megfontolás alárendelődik.

5.1. Az a körülmény, hogy norma és valóság nem vág és nem is vághat egybe, a jogi norma-struktúrák esetében különösen felerősítetten érezteti hatását.

A jogi norma-struktúra ugyanis már önmagában mesterséges emberi konstrukciónak minősül – formális meghatározásaival; feltételre, rendelkezésre és szankcióra tagolódó szerkezetével; s olyan kialakításával, hogy a címzettek egyik köre számára magatartási szabályként szolgál, másik köre számára pedig döntési szabályként az előbbiek magatartásának és e magatartás következményeinek a megítélésére.

Ugyanakkor a jog normái rendszerre szerveződnek, tehát eleve egy adott rendszer keretében, arra tekintettel alakíttatnak ki. A jogrendszer pedig magában véve is összetett egész, ami eltérő szabályozási megoldású és hagyományú ágazatokból áll. A maguk részéről az egyes jogágazatok szintén eltérő szabályozási megoldású és hagyományú intézményekből állnak, és így tovább. Nos, ez az eszközválasztás eltérő hagyományaiból táplálkozó változatosság mutatkozik meg aztán nemcsak az egyes jogrendszereken belül, hanem ezek eltérő csoportjaiban, családjaiban, típusaiban is. Így minden norma konkrét társadalmi kihívásra adott eszközszerű választ tükröz, saját közelebbi és távolabbi norma-környezetének eszköz jellegű hagyományaiba ágyazottan.

5.2. Ez az eszközszerű megfogalmazódás az, ami manipulálódik a normaalkalmazási folyamatban. A releváns tények/normák kiválasztása, értelmezése, minősítése a logikai homlokzat mögött felelős társadalmi érdek mérlegelő döntést takar. A logika nem uralkodó közege ennek, csak kifejeződési formája. Kifejeződési forma pedig azért lehet, mert a döntési folyamatban az ellenőrzés feladatát gyakorolja.

A jogi folyamatok kifejeződési formája fogalmi. A jog sajátos fogalomrendszere azonban nem a valóság megismerését célozza. Hanem azt, hogy a valóság különféle előfordulási lehetőségeit az esetek zárt számába betagolva osztályozza. Nos, egy olyan minősítés, amely szerint a valóságbeli eset valamely létrehozható norma-kombináció esete, minden normaalkalmazási folyamatban kivétel nélkül, s következményeit illetően maradéktalanul végbemegy. Ennek szélső esete az úgynevezett jogi analógia, ami volta-

képpen a valamilyen tekintetben hasonlóknak a jogi megítélésben történő teljes azonos-ságát állítja. S a jogi analógia szélsőségsége csak kiélezi, de nem tompítja annak általános igazságát, hogy a valóságnak jogi fogalmakban történő tükröztetése olyan normatív besorolás, ami – a jog kellő működése esetén is – ismeretelméletileg s logikailag egyaránt önkényes műveleteket takarhat.

5.3. A jogi komplexus felépítése és működése olyan összetett, a belső közvetítések olyan tömege uralkodik benne, hogy a társadalmi változás és a jogváltozás között aligha lehetséges szükségképpen, közvetlen kapcsolatokat kimutatni. A jogi komplexus viszonylagos önállósága azt is jelenti, hogy külső hatások közvetlenül nem érvényesülhetnek benne. A jog minden hatásra nyitott. Ám hogy ezek miként s mivé formálódnak benne, az már a jogot mint egészet alkotó összetevők felépítésétől és egymáshatásától, a jogon belüli mozgás sajátos, konkrét feltételeitől függ. Előfordulhat, hogy adott társadalmi kihívás megfelelő választ kap azzal, hogy csupán a felépítés vagy csupán a működés módosul. Hogy e módosulás milyen részterület/ek/en fejeződik ki, mennyiben válik formálisan érzékelhetővé, mennyire sugárzik végig az egész komplexuson, és végül milyen mértékben alakítja annak hatásgyakorlását vagy szigetelődik el benne – ez ismét a jogi berendezkedés konkrét mozgástörvényeitől, s ezen belül hagyományaitól függ.

6. A „jog” kifejezés az irodalomban is, a jelen gondolati kísérlet összefüggéseiben is sok jelentésű. Látszólagos fogalmi bizonytalansága ugyanakkor csalóka. Nem a meghatározás gyengeségéből adódik, hanem a jelenség összetettségéből. Pontosabban abból, hogy történelmi fejlődése során egyre újabb közvetettségek s közvetítettségek épülnek a jogi közvetítés rendszerébe, és a jogfejlődés dialektikája hol egyiket, hol másikat tolja – viszonylagosan, kisebb vagy nagyobb tartóssággal – előtérbe. A jognak komplexusként történő magyarázata éppen arra hivatott, hogy e változékony arculatot érzékeltesse.

6.1. A jog felépítésében és működésében egyre nagyobb – formálisan is kifejeződő – hangsúllyal és kizárólagossággal vesz részt a norma-objektívációk rendszere; a norma-objektívációk jegyében létrejött, a jog működtetéséért-újratermeléséért felelős intézmények rendszere; és a norma-objektívációkkal ez intézményi keretek közt élő jogászság, melynek nem csupán pusztá léte és konkrét tevékenysége, de ezt feltételező képzésbeli, munkamódszerbeli és ideológiai hagyományai is ilyen módon – mint a jogi komplexus összetevői – ontológiai jelentőséget nyernek.

6.2. A jogi komplexus összetevője e komplexus jelene is, de múltja is, amennyiben hatásgyakorlásban megjelenik. Márpedig a jog működtetésének s újratermelésének egyre összetettebb folyamata – kiágazásaival együtt – a jogi mozgás mindenkorai feltétel-rendszerébe beépül, a további mozgást meghatározóan hat.

A múlt folytonos jelenné válása felveti a kérdést, vajon a jog működtetésének-újratermelésének ez önmagában is összetett, változó közege nem teszi-e indokolttá és lehetővé egy a jogot erről az oldalról egyre meghatározóbban jellemző tipológia kialakítását? Ami az eddigi csoportosításokat illeti, a jogcsalád a jogi berendezkedés hagyományos gyökerei felől jellemez, a jogtípus a társadalmi-gazdasági formációtól megvonott osztálytartalom felől. Ám kifejezi-e valami azt a már-már jelleget érintő változást, ami a jog azonos családján és típusán belül az utóbbi évszázadok során a normarendszer tenyésztésében, formális vonásai nem szűnő erősödésében, az intézményesedés burjánzó szélsőségeiben, a jogászság által betöltött szerep egyre nélkülözhe-tetlenebb, mert egyre fokozottabb önállósodásában végbement?

6.3. Minden tipológia a fennálló valóság jellemzése. Ezért kérdéses: a modern formális jog komplexusa nem nőtte-e túl magát, specifikusan jogi mintából általános társadalmi eszménnyé téve alapgondolatát, a csupán szabálykomformis, mert norma-orientált magatartást? Nem konkrét teljesítménynek kellene-e a jogi közvetítés mechanizmusába megfelelően beépülnie, hogy az egész komplexus létszerűvé válhasson, korunk feladatának megfelelhessen? Vagyis a társadalmiasodás előrehaladása által eredményezett minden újabb közvetítődésben, ennek saját beteljesedési rendszerében nem kellene-e a konkrét teljesítményért való felelősségnek kiválasztási elvként megjelennie, hogy a szocializáció ne keresztezze, hanem elmélyítse a humanizációt?

7. A jog önigazolása éppúgy a jogi szféra belső kérdése, mint az, hogy érvényes felépítésének vagy törvényes működésének kellő feltételeit miként alakítja ki. Az összkomplexus irányában egyetlen a feladata: olyan közvetítés, amely képes arra, hogy az össz folyamatban alapvetőnek minősülő mozgásirányt a saját beteljesedési rendszer kielégítésével támogassa.